

Стоян Малинов

БЪЛГАРСКИТЕ АВТОРИ НА СВЕТА ЗЛАТОУСТОВА ЛИТУРГИЯ¹

The author is a Senior Assistant Professor, Doctor of Theology, and teaches Church Music at the Faculty of Theology, Sofia University “St. Kliment Ohridski.” E-mail: stoyanmalinov@theo.uni-sofia.bg; <https://orcid.org/0000-0003-0683-6856>.

Abstract: Stoyan Malinov, *Bulgarian Composers on the Divine Liturgy of St. John Chrysostom*.

This paper aims to present the development of original church music in Bulgaria from its Liberation in 1878 to the present day. The liturgy of St. John Chrysostom holds particular significance for composers. The authors under consideration based their musical compositions on the entire Holy Liturgy. The period under study illustrates various aspects of the evolution of ecclesiastical chant tradition and history. Three general tendencies emerge in the authors' efforts to create new church chants based on national traditions: on the one hand, the “Bulgarian chant” (*bolgarskii raspev*); on the other hand, the “Easter church chants”; and finally, the new works by original Bulgarian composers.

Keywords: *Bulgarian Chant, bolgarskii raspev, Chants of the Orthodox Church, Ecclesiastical music, Liturgy, Composers*

Трите най-велики светили на трислънчевото Божество, просветили вселената с лъчите на божествените догмати, медоточните реки на премъдростта, напоили цялата твар с водите на богознанието: Василий Велики, Григорий Богослов и славния Иоан със златословесния език, всички да ги почитем. Защото те винаги за нас се молят на Пресветата Троица.“²

¹ Ст. Малинов, Академичен доклад за празника на св. Трима Светители, четен в аулата на Богословския факултет на 30.01.2019 г.

² *Служебник*, София: Синодално издателство, 1985 [Hieratikon. Sofia: Synodal Publishing House, 1985 (in Church Slavonic)], 255.

Така ние пеем в тропара от тържествената служба, посветена в памет на св. Трима светители. Това възпоменание в тяхна чест св. Църква празнува от 1076 г., когато св. Йоан Евхаитски (†1095 г.), който станал митрополит на Евхаита през времето на византийския император Алексий I Комнин (1048–1118 г.) установява този техен общ празник на 30 януари в месеца, в който чествахме поотделно паметта и на тримата Светители: 1 януари – св. Василий Велики (†379 г.), 25 януари – св. Григорий Богослов (†390 г.) и 27 януари – пренасянето на мощите на св. Йоан Златоуст (†407 г.)³.

По решение на първия конгрес на православните богослови в Атина през 1936 г. 30 януари се определя като ден и празник на богословската наука, а тримата Светители стават патрони на висшите богословски училища и духовните академии⁴.

Приносът им в нашето богослужение безспорно е голям. Особено ярки в това отношение са имената на св. Василий Велики и св. Йоан Златоуст. Две от литургиите, извършвани и до днес в православните храмове, носят техните имена – Василиева св. Литургия и Златоустова св. Литургия. Първоначално двете литургии се служат наравно, но от Средновековието насам превес взема Литургията на св. Йоан Златоуст. Василиевата Литургия остава да се служи само десет пъти в годината, а именно: в навечерието на Рождество Христово, на 1 януари – в деня на св. Василий Велики, в навечерието на Богоявление, в петте недели на св. Четиридесетница, на Велики четвъртък и Велика събота⁵. Златоустовата св. Литургия остава като най-извършваната през дните на годината⁶.

Като най-употребявана в годишния богослужебен кръг Златоустовата св. Литургия става център на композиторския интерес в българската църковна музика от края на XIX в. до наши дни.

³ *Жития на светите*, София: Синодално издателство, 1991 [Lives of the Saints. Sofia: Synodal Publishing House, 1991 (in Bulgarian)], 73–74.

⁴ Пандурски, В. „Св. Три Светители и богослужението ни“, *Духовна култура*, кн. 2 (1962) [Pandurski, V. “The Three Holy Hierarchs and Our Worship.” *Dukhovna Kultura*, no. 2 (1962) (in Bulg.)], 19.

⁵ *Ibid.*, 23.

⁶ *Ibid.*, 26.

1. Авторската многогласна църковна музика у нас от края на XIX до края на 20^{-те} години на XX в.

Музикалните творци от т.нар. първо поколение български композитори имат нелеката задача да преосмислят църковно-певческото наследство и да създадат художествена църковна музика⁷. Голяма част от тях, бидейки също и църковни диригенти, имат възможността на практика да покажат тези свои устреми към интегриране на многогласната църковна музика като жанр в творчеството си⁸.

1.1 Атанас Бадев (1860–1908 г.)

Първата цялостна авторска многогласна Литургия е отпечатана от Атанас Бадев в Лайпциг през 1898 г. Получил основното си образование в Първа софийска мъжка гимназия, той учи две години в Московското синодално певческо училище и четири години в Придворната певческа капела в Санкт Петербург⁹. Познавайки задълбочено не само руската многогласна църковна музика и западноевропейската класика, но и източноцърковното псалтикийно пеене, Бадев включва в своята Литургия както авторски съчинения, така и многогласни обработки на източноцърковни песнопения. Появила се в момент, когато нуждата от български репертоар за църковните ни хорове е голяма, Литургията му обаче не получава признание. Добри Христов,

⁷ Този процес е тясно свързан и с обособяването на Българската екзархия през 1870-1872 г. (вж. иконом Стефан (Стойчо) Стайков. „Православна или народностна Екзархия (религиозно-нравствени аспекти).“ – В: *150 години Българска екзархия*, ред. Павел Павлов, София: УИ „Св. Климент Охридски, 2020 [Stefan (Stoycho) Staykov, “Orthodox or National Exarchate (Religious and Ethical Aspects),” in 150 Years of the Bulgarian Exarchate, ed. Pavel Pavlov (Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 2020)], 60–89).

⁸ Еленков, Г. *Акапелната авторска музика по православни текстове в България от края на XX и началото на XXI век*. Докторска дисертация, защитена на 22.04.2015 г. в НМА „Проф. Панчо Владигеров“ [Elenkov, G. *Authorial A Cappella Music on Orthodox Texts in Bulgaria from the Late 20th to the Early 21st Century*. Doctoral dissertation, defended on 22 April 2015 at the National Academy of Music “Prof. Pancho Vladigerov” (in Bulg.)], 11.

⁹ Николай Андреевич Римски-Корсаков – руски композитор, педагог, диригент, общественик, музикален критик. Автор на 15 опери, 3 симфонии, симфонически картини, камерна и църковна музика.

който е защитник на Болгарския роспев, оценява по достойнство делото на Бадев, наричайки работата му „много ценен принос в областта на многогласната ни духовна литература“. Христов изтъква, че „Цялата Литургия на покойния Атанас Бадев се отличава със своята прекрасна хармонизация, лишена от всякакви хроматизми, присъщи на светската музика. Гласоводенето е в строг контрапунктичен стил и напомня чистотата на черковното многогласно пеене.“¹⁰ Въпреки че практически остава непозната, Литургията на Бадев е първият авторски цялостно завършен многогласен цикъл и се оказва важно постижение не само в сферата на църковното ни наследство, но и в новата ни професионална музика¹¹.

1.2 Александър Морфов (1881–1934 г.)

Съзателят на българската военна маршова песен Александър Морфов, автор на ярки образци на акапелната художествена песен, през първото десетилетие на XX в. написва св. Литургия за четиригласен мъжки хор. Тя поражда несъмнен интерес като ранен пример за авторска църковна музика в годините, когато преобладава практиката на „стъкмяване“, „нареждане“ на литургични цикли от различни руски композитори¹².

1.3 Панайот Пипков (1871–1942 г.)

Друг представител на първото поколение български композито-

¹⁰ Христов, Д. „Златоустава литургия за смесен хор. Съчинения и хармонизации от Атанас Бадев“, *Църковен вестник*, бр. 27 (1909) [Hristov, D. “Chrysostom Liturgy for Mixed Choir. Compositions and Harmonizations by Atanas Badev,” *Church Gazette*, issue 27 (1909) (in Bulg.)], 325. Вж. също Куюмджиев, Ю. *Кое е истинското българско църковно пеене?* Пловдив 2011 [See also: Y. Kuyumdzhiev, *What Is the True Bulgarian Church Singing?* Plovdiv, 2011 (in Bulg.)], 77; Срв. също Попконстантинов, А. „Влиянието на руската църковна хорова музика в развитието на църковното хорово пеене в България“, *Църковен вестник*, бр. 28 (1978) [Cf. also Popkonstantinov, A. “The Influence of Russian Church Choral Music on the Development of Church Choral Singing in Bulgaria,” *Church Gazette*, issue 28 (1978) (in Bulg.)], 4–5.

¹¹ Куюмджиев, Ю. *Многогласната Литургия в българската музика (1878 г. – 30-те години на XX в.)*, София 2003 [Kuyumdzhiev, Y. *The Polyphonic Liturgy in Bulgarian Music (1878 – 1930s)*. Sofia, 2003 (in Bulg.)], с. 30.

¹² Куюмджиев, Ю. *Многогласната литургия* [Kuyumdzhiev, Y. *The Polyphonic Liturgy*], 32.

ри е Панайот Пипков. Роден в град Пловдив през 1871 г., където получава основно и средно образование. След двегодишно следване на музика в Милано се завръща в България и през 1900 г. бил назначен като учител в петокласното училище в Ловеч. Тук той развива голяма музикална дейност и ръководи църковен хор към храм „Успение Богородично“¹³. Докато пребивава в Ловеч, Пипков проучва архивите на Троянския и Рилския манастир с цел събиране на „мотиви от старобългарски песни“, които са послужили като стимул за написването на Литургията. За съжаление от нея са запазени отделни песнопения¹⁴.

1.4 Христо Шалдев (1876–1962 г.)

Христо Тръпков Шалдев е възпитаник на духовната семинария в Цариград и на Петербургската духовна академия. Учителства последователно в Одрин, Цариград, Кюстендил и Скопие. Ръководител е на църковни хорове в Одрин, Цариград, Кюстендил.¹⁵ Като голям привърженик на „старобългарското църковно пеене“ издава Литургия през 1920 г., с включени материали, събрани по време на следването му в Петербург, и напеви от сборника, издаден през 1905 г. от Анастас Николов „Старобългарско църковно пеене“ за едногласно псалтикийно изпълнение с хурмузиев нотопис. Първоначалният замисъл е бил Литургията да бъде многогласна и за тази цел е хармонизирана от Иван Халачев, също учител по музика и църковен диригент в Кюстендил, но Христо Шалдев се отказва от това решение, въпреки одобрението ѝ за печат от Св. Синод¹⁶.

1.5 Петко Стайнов (1896–1977 г.)

¹³ Динев, П. „Други видни църковни наши диригенти“, *Църковен вестник*, бр. 8 (1963) [Dinev, P. „Other Prominent Bulgarian Church Conductors,” *Church Gazette*, issue 8 (1963) (in Bulg.)], 11.

¹⁴ Вж. Кююмджиев, Ю. *Многогласната литургия* [See Kuyumdzhiev, Y. *The Polyphonic Liturgy*], 34.

¹⁵ Динев, П. „Други видни църковни наши диригенти“, *Църковен вестник*, бр. 26 (1964) [Dinev, P. „Other Prominent Bulgarian Church Conductors,” *Church Gazette*, issue 26 (1964) (in Bulg.)], 7–8.

¹⁶ Динев, П. „Други видни църковни наши диригенти“, *Църковен вестник*, бр. 8 (1964) [Dinev, P. „Other Prominent Bulgarian Church Conductors,” *Church Gazette*, issue 8 (1964) (in Bulg.)], 6.

Последният български композитор, който работи в областта на многогласната църковна музика през разгледания период, е Петко Стайнов. Родното място на композитора е гр. Казанлък. Ослепявайки напълно на единадесетгодишна възраст, постъпва в новооткрития през 1905 г. Институт за слепи в София, където учи пиано, цигулка и хармония. Висше музикално образование получава в Германия в частна консерватория в Брауншвайг и в Дрезденската консерватория¹⁷. След като се завръща в родния си град, Стайнов дирижира хора при храм „Успение Богородично“, за който създава и своята Литургия, но за съжаление нотите ѝ не са запазени¹⁸.

2. Развитие на многогласната литургична музика от началото на 30-те г. на XIX в. до края на 40-те г. на XX в.

Вторият период, който обхваща около две десетилетия, показва нови характеристики в еволюцията на положената вече през първия период традиция. Стремешът към създаване на ново църковно-певческо творчество въз основа на националните традиции намира своята реализация в конкретни литургични цикли.

Литургията бива обсъждана в контекста на националното, конкретизирано в проблема за избора на мелодическата основа, върху която трябва да се създаде новото църковно-музикално творчество. Тук възниква въпросът върху каква основа да бъде изградено новото многогласно творчество – дали като основа да бъде приведена продължаващата да звучи едногласна източна византийска псалтика или предизвикалият интерес у обучаващите се в Русия българи музикално-богослужебен репертоар, известен като „*болгарский роспев*“. По отношение на този избор българските композитори се разделят на два лагера, но независимо от това „*новата музика*“ поставя като техен общ знаменател изразните средства на музикалното изкуство.

2.1. Анастас Николов (1876–1924 г.)

¹⁷ <http://www.ubc-bg.com/bg/composer/250>, [Електронен ресурс, октомври, 2016].

¹⁸ Кръстев, В. *Петко Стайнов*, София 1957 [Krastev, V. Petko Staynov. Sofia, 1957 (in Bulg.)], 12–13.

Възпитаник на Синодалното училище по църковно пеене в Москва, изследовател, учител и хоров диригент, ръководил църковни хорове в Санкт Петербург и София. По препоръка на Николай Николаев¹⁹ е изпратен от Св. Синод в Русия да изучи и се снабди с паметници на старобългарското пеене²⁰. Разработените песнопения за 1-и, 2-и, 3-и и 4-и глас се явяват като продължение и второ издание на литографираната Литургия в Петербург през 1905 г., носеща същото наименование. Хармонизацията на Николов не получава популярност въпреки одобрението и от Св. Синод²¹ и авторитета му като изтъкнат хоров диригент. През 1921 г. отпечатва в София „Старобългарско църковно пеене по руските нотни ръкописи от XVII и XVIII век – Литургия за народен хор“²².

2.2. Добри Христов (1875–1941 г.)

През месец януари 1925 г. излиза от печат „Литургия на Св. Иоан Златоуст с допълнителни песнопения за смесен хор“, композирана от Добри Христов. Вдъхновен от дългогодишната си практика на диригент в църковното хорово изкуство както във Варна, така и в София, като един от най-ревностните защитници на народната самобитност на мелодиите на „болгарский роспев“, Христов пристъпва към композирането на своята Литургия, предимно изградена върху старобългарски мотиви²³.

¹⁹ Николай Николаев (1852–1938 г.) – първият български църковнохоров диригент след Освобождението. През 1879 г. по покана на Марин Дринов, по това време министър на Народното просвещение, Николай Николаев пристига в София заедно със своя мъжки хор и започва църковнопевческо дело в храм „Св. вмчца Неделя“. Вж. повече у К. Попов, „130 години от основаването на хора при столичния катедрален храм „Света Неделя“. <http://bg-patriarshia.bg/news.php?id=10421>, [Електронен ресурс, октомври, 2016].

²⁰ Вж. повече у Венкова, Ст. *Апостол Николаев-Струмски: живот, вдъхновен от музиката*, София 2016 [See more in St. Venkova, *Apostol Nikolaev-Strumski: A Life Inspired by Music*, Sofia, 2016 (in Bulg.)], 46–49.

²¹ *Ibid.*, 2.

²² Попконстантинов, А. *Влиянието на руската църковна хорова музика* [Popkonstantinov, A. *The Influence of Russian Church Choral Music*], 5–4.

²³ Динев, П. *Рецензия за Литургията на св. Иоан Златоуст за смесен хор от Добри Христов*, БАН, фонд 16к, оп. 1, а. е. 487 [Dinev, P. *Review of the Liturgy of St. John Chrysostom for Mixed Choir by Dobri Hristov*, Bulgarian Academy of Sciences, Fund 16k,

През 1934 г. той отпечатва „Общодостъпна за хорово пение Литургия № 2“, написана за еднороден хор при преобладаващо двугласие и тригласие. Литургията се отличава със своята пълнозвучна фактура, нерядко с активно гласоводене и на вътрешните гласове. Юлиан Куюмджиев пише, че „макар замислена в по-скромни мащаби, втората Литургия на Добри Христов надхвърля равнището на поставената от автора цел и поставя по-широки граници. Тоналното разнообразие в творбата е подчинено на „обща драматургия със смислови връзки между песнопенията.“²⁴

Постиженията на композитора в хоровата акапелна песен намират отражение в майсторското хорово писмо на Литургиите. С многообразието на изразните средства, стилистичното единство и непосредствената емоционалност Литургиите на Добри Христов се превръщат в най-представителния литургичен образец в българската музика²⁵.

2.3. Петър Динев (1889–1980 г.)

Верен на източноцърковната псалтикийна традиция, Петър Динев създава и отпечатва три литургии. През 1926 г. излиза първата му Литургия „в източен тон“²⁶. През 1929 г. е отпечатана втората цялостна литургична творба на Петър Динев: „Народна Литургия на Св. Йоан Златоуст за народно пеене на два и три гласа върху църковно-източни напеви“. Както първата, така и „народната“ му Литургия, са „нагласени“ върху източноцърковни напеви. Отявлен противник на „болгарский роспев“, Динев избира като основа на своите творчески търсения източните напеви, които според него не отстъпват на руското църковно пеене и се характеризират с по-богато от руското мелодично разнообразие. Тук е постигната и друга цел, а именно да продължи вековната източно-църковна певческа традиция, като я

Inventory 1, Archival Unit 487], – публикувано за първи път от Ю. Куюмджиев в: Кое е истинското българско църковно пеене, с. 106.

²⁴ Куюмджиев, Ю. *Многогласната Литургия* [Kuyumdzhiev, Y. The Polyphonic Liturgy], с. 41.

²⁵ *Ibid.*, 37.

²⁶ Попконстантинов, А. *Влиянието на руската църковна хорова музика* [Popkonstantinov, A. The Influence of Russian Church Choral Music], 4–5.

представи в многогласен хоров вариант, умело поднесен чрез „средства каквито може да има само у висококвалифициран майстор в тази област“²⁷. Реакциите, които предизвиква изданието в музикалните среди, са противоречиви. Един от привържениците на „*болгарский роспев*“ Христо Шалдев в своя статия в Църковен вестник казва, че „Литургията на г-н Петър Динев представлява оригинален и ценен принос към нашата духовна музикална литература.“²⁸ През 1941 г. е отпечатан „Църковно-певчески сборник от духовно-музикални съчинения в източно-църковни, старобългарски и други напеви, композирани и разработени за всеобщното бдение и светата Литургия от Петър Динев“.

2.4. Апостол Николаев-Струмски (1886–1972 г.)

Роден в София през 1886 г., където завършва средното си образование в Първа софийска държавна мъжка гимназия през 1906 г., а обучението си по музика – в новосъздаденото Музикално училище в София, той заминава през 1908 г. за Санкт Петербург, за да продължи своето музикално образование в държавната хорова капела при проф. Степан Василиевич Смоленски. След завръщането си в България от 1923 г. до 1933 г. преподава теория и практика на църковното пеене в Софийската духовна семинария. След проведен конкурс в края на 1924 г. е назначен за първия диригент в новоосветения храм „Св. Александър Невски“. Две години след назначаването му Николаев-Струмски²⁹ дирижира хор, изграден от семинаристи, но впоследствие от 1927 г. изгражда смесен четиригласен хор, с чийто ре-

²⁷ Пенев, Д. „Петър Динев и църковното ни пеене“, ДК, 1960, № 10 [Penov, D. „Petar Dinev and Our Church Singing,” *Dukhovna Kultura*, 1960, no. 10 (in Bulg.)], с. 27.

²⁸ Шалдев, Хр. „За нашето хорово църковно пение“, *Църковен вестник*, бр. 1–2 (1926) [Shaldev, Khr. „On Our Choral Church Singing,” *Church Gazette*, issues 1–2 (1926)], 13; вж също у Нашков, Д. „Нашето духовенство и черковното пение“, *Музикален живот* 18 (1931), 3; вж. Ковачев, А. „Литургия на Свети Иоан Златоуст от Петър Динев“, *Музикален преглед* 17–18 (1926) [See A. Kovachev, „Liturgy of St. John Chrysostom by Petar Dinev,” *Musical Review* 17–18 (1926) (in Bulg.)], 4.; срв. у Кюмджиев, Ю. *Многогласната Литургия* [Cf. Kuyumdzhiev, Y. *The Polyphonic Liturgy*], 39.

²⁹ Според Стефка Венкова псевдонима „Струмски“ Апостол Николаев използва единствено, когато се подписва върху свои собствени композиции. Венкова, С. *Апостол Николаев-Струмски* [Venkova, S. *Apostol Nikolaev-Strumski*], 158.

пертоар е поставено началото на уникалната хоровата нототека към катедралата³⁰. Отпечатва своя Литургия за четиригласен смесен хор през 1926 г.³¹

По отношение на музикалния език, интонационното съдържание, хармонията и мелодичния изказ творбата продължава руската композиционна традиция, като оформя трета стилистична тенденция в създаването на църковно певческо творчество у нас³².

3. Съдбата на литургичната музика в периода от 40-те г. до наши дни

След прогреса през 30-те и 40-те г. на XX в., очертал важните постижения и изградил традиция в развитието на многогласната литургична музика, интересът към този музикален жанр вече не е актуален за композиторите от т.н. *второ поколение*. „Изживяла своята художествено-музикална актуалност и равноправност многогласната църковната музика ще се „вцъркови“ и ще продължи да звучи „пак и пак“ само в богослуженията на българските православни храмове.“³³ Отделните характеристики на музикалния език в тези сакрални композиции ще застинат канонизирани в позицията си, а времето ще превърне от тях неписани еталони за църковната ни музика. Еталони, към които ще се придържат отделни църковни диригенти и свещенослужители през десетилетията след 1941 г.³⁴

3.1. Христо Манолов (1899–1953 г.)

Христо Манолов е роден на 1април 1899 г. в град Казанлък³⁵. Прогимназиалното си образование завършва в родния си град, а след от-

³⁰ Венкова, С. *Апостол Николаев-Струмски* [Venkova, S. *Apostol Nikolaev-Strumski*], 31.

³¹ Попконстантинов, А. *Влиянието на руската църковна хорова музика* [Popkonstantinov, A. *The Influence of Russian Church Choral Music*], 4–5; Срв. също у Венкова, С. *Апостол Николаев-Струмски* [Cf. also in Venkova, S. *Apostol Nikolaev-Strumski*], 21–32.

³² Гелева, В. Петър Динев и неговото църковно-хорово наследство. Пловдив, 2008 [Geleva, V. *Petar Dinev and His Church Choral Legacy*. Plovdiv, 2008 (in Bulg.)], с. 42.

³³ Еленков, Г. *Акапелната авторска музика* [Elenkov, G. *A Cappella Authorial Music*], 21.

³⁴ *Ibid.*, 22.

³⁵ Янев, Н. *Христо Манолов. Документален очерк*, София 2004 [Yanev, N. *Hristo Manolov: A Documentary Essay*. Sofia, 2004 (in Bulg.)], с. 59.

биването на тригодишната военна служба се записва през 1906 г. като ученик в току-що откритото Държавно музикално училище в София. Слуша също така лекции в Дрезденската консерватория. Творческите му интереси обхващат абсолютно всички области на композиторската активност³⁶. Бидейки ръководител на различни църковни хорови състави в страната, той пише по различно време своите шест литургии, две всенощни бдения, както и други самостоятелни произведения, свързани със св. Литургия³⁷. „За разлика от колегите си от „Съвременна музика“ Христо Манолов реализира идеята за националното и в богослужебните жанрове и става продължител на делото на фигури като Добри Христов и Петър Динев в стремежа им към създаване на родна певческа литература“³⁸.

3.2. Ангел Попконстантинов (1905–1981 г.)

Дългогодишният диригент на Патриаршеската катедра „Св. Александър Невски“ Ангел Попконстантинов е роден в с. Любеново (дн. Хасковска област) на 24 август 1905 г.³⁹ Като ученик в Софийската Духовна семинария⁴⁰ негови преподаватели по музика (нотно пеене) са Апостол Николаев-Струмски и съответно по източно пеене Манази Поптодоров (1860–1938 г.) и Петър Динев. Те са и първите вдъхновители на бъдещия диригент и композитор на църковна музика.

Завършва Софийската духовна семинария през 1929 г.⁴¹ и същата година е приет като студент в Богословския факултет към Софийският университет „Св. Климент Охридски“, но влечението към музиката го откъсва от Богословския факултет и на следващата година записва

³⁶ Куюмджиев, Н. *Непознатият Христо Манолов* [Kuyumdzhiev, N. *The Unknown Hristo Manolov*], 5–6.

³⁷ Янев, Н. *Христо Манолов* [Yanev, N. *Hristo Manolov*], 85–97.

³⁸ *Ibid.*, с. 7.

³⁹ Николай, Макариополски епископ, „Петдесет години богословска наука в България 1923–1973“, *Годишник на Духовната академия XXIV(L)/1* (1974–1975) [Nikolay, Bishop of Makariopolis. „Fifty Years of Theological Scholarship in Bulgaria 1923–1973.“ *Yearbook of the Theological Academy XXIV(L)/1* (1974–1975)], с. 169.

⁴⁰ Вж. Приложение № 7 и № 8.

⁴¹ Архив на Софийската духовна Семинария, Свидетелство № 543 от 03.VII. 1929 г. [Archive of the Sofia Theological Seminary, Certificate No. 543 from 03 July 1929].

Музикалната академия⁴². Негов преподавател по хармония и композиция е проф. Добри Христов. Добил солидна музикална подготовка, още със завършването на музикалното си образование е назначен за асистент на своя професор и хоноруван преподавател-лектор по църковна музика и църковен ред в Музикалната академия.

След смъртта на проф. Добри Христов (1941 г.) църковното настоятелство при храм-паметника „Св. Александър Невски“ възлага ръководството на хора на Ангел Попконстантинов. Изграден вече като музикант и имайки солидната творческа дейност като диригент, той продължава стила на своя именит учител и предшественик. Плод на дългогодишния неуморен труд на Попконстантинов с хора при храм-паметника е съставената от него „Литургия на св. Иоан Златоуст“⁴³ за четиригласен смесен хор. Изграждана почти едно десетилетие, както е видно от поставените години на някои от песнопенията, и завършена през 1965 г., Литургията е предадена и откупена за издаване от Св. Синод на следващата година⁴⁴. Тази творба е великолепен пример и художествено доказателство за развитието на многогласната църковна музика в периода след 9 септември 1944 г., въпреки липсващия интерес от страна на професионалната композиторската общност „Съвременна музика“.

3.3. Лозко Димитров Стоянов (1934–2002 г.)

Роден на 22 октомври в с. Черна могила в семейството на свещеник Димитър Стоянов. Възпитаник на Софийската духовна семинария и Духовната академия. Работи като учител по музика в гр. Карлово, където е и диригент на смесения градски хор. Завършва курс по дирижиране при проф. Самуил Видас. През годините работи като артист-хорист в Пловдивската и Старозагорската опера, както и в Българската хорова капела „Светослав Обретенов“ (сега Национален

⁴² Вж. Приложение № 9.

⁴³ ЦДА, ф. 1660 К, (оп.) 1, (а.е.) 16, л. 1–21а [Central State Archive (CSA), fund 1660 K, inventory 1, archival unit 16, sheets 1–21a]. Вж. Приложение № 21.

⁴⁴ А.К., „Хоровото пеене в храма-паметник „Св. Александър Невски“ (По случай 50 години от осветяването на храма)“, *Църковен вестник*, бр. 29, 1974 [А.К., „Choral Singing in the St. Alexander Nevsky Memorial Church (On the Occasion of the 50th Anniversary of the Church's Consecration)“, *Church Gazette*, issue 29, 1974], с. 3.

филхармоничен хор). Печели конкурс във Виенския радиоход, а след завръщането си от Виена е назначен като артист-хорист в състава на Националната софийска опера, където се пенсионира.

През 1988 г. под диригентството на маестро Методи Матакиев (1949–2010 г.), по повод на 35-годишнината от възстановяването на Българската патриаршия, записва в „Балкантон“ плоча: „Тържествена Св. Литургия“. Мотивите в Литургията на Лозко Стоянов са негови авторски търсения, а аранжирментът е дело на диригента – маестро Методи Матакиев.

3.4. Иван Петров – Йохан (1931–2004 г.)

Иван Петров – Йохан също е възпитаник на Софийската духовна семинария и Духовната Академия. Работи последователно като артист-хорист в Националната софийска опера и Българската хорова капела „Светослав Обретенов“. Като солист пее в много български хорови състави: мъжки камерен хор „Св. Йоан Кукузел“, хора на Храм-паметник „Св. Александър Невски“, мъжките хорове „Гусла“ и „Кавал“, както и в хоровата капела „Светослав Обретенов“. Създава осем Литургии, чийто аранжирменти са дело на Методи Матакиев и Тодор Григоров – Терес.

През 2000 г. под умелото диригентство на маестро проф. Георги Робев (1934–2002 г.) Българската хорова капела „Светослав Обретенов“ записва неговата св. Литургия, посветена на 2000 г. от Рождението на Господ Иисус Христос. Сред солистите, взели участие в този запис, са знаменити оперни и оперетни български певци: Александра Милчева (1934 г.), Никола Гюзелев (1936–2014 г.), Ной Николов (1944–2004 г.), Нина Пенкова, както и самият автор.

3.5. Тодор Григоров – Терес (1940–2016 г.)

Тодор Григоров – Терес е роден в с. Ломци, Търговищко. В Духовната семинария и по-късно в Духовната академия „Св. Климент Охридски“ (сега Богословски факултет при СУ „Св. Климент Охридски“) Тодор Григоров развива голямото си музикално дарование. В студентските си години е индивидуален ученик на проф. Георги Златев-Черкин (1905–1977 г.). След завършването на висшата духовна

школа през 1967 г. е приет за хорист-солист на Българската хорова капела „Светослав Обретенов“. В желанието си да се усъвършенства в музикалното изкуство минава курс за квалификация в Пловдивския институт за художествена самодейност с успешно издържан изпит и получена диплома от 1976 г. за ръководител на хоров състав⁴⁵.

По-големите му произведения са: „Св. Литургия по Йоан Златоуст“ за хор и солисти, „Аз, буки, вяди“ – трикантарий за бас, смесен хор, ударни и клавишни инструменти; „Ораторията „Паисий“ за солисти, смесен хор, оркестър и четец.

3.6. Ставр. ик. Александър Лашков (1943 г.)

Ставр. ик. Александър Лашков е роден през 1943 г. в гр. Фердинанд (дн. гр. Монтана). Завършва Софийската духовна семинария „Св. Йоан Рилски“ през 1961 г. и през същата година постъпва като студент в Духовната академия „Св. Климент Охридски“, където се дипломира през 1965 г. Заради музикалните му дарование преподавателят по хорово пеене Аврам Вачев (1907–1984 г.) като ученик в Семинарията го избира да ръководи курсовия хор, а през последната година на обучението – за помощник-диригент на големия семинарски хор. Подобно е и отношението на диригента на академичния хор в Духовната академия свещ. ик. Димитър Попконстантинов, който също го прави свой помощник. Преследвайки своята детска мечта да бъде диригент, воден от стремежа да усъвършенства дарованието си, отец Александър Лашков завършва Музикалната академия в гр. Пловдив през 1977 г.

Ръководи хоровите състави при Руската църква „Св. Николай Мирликийски Чудотворец“ и в други столични храмове като „Св. св. Кирил и Методий“, „Св. Богородица – Живоприемни източник“ (кв. Подуяне) и „Св. Троица“ (кв. Разсадника). Работи като учител в гр. Пирдоп, където дирижира градския хор.

Автор е на шест Златоустови литургии, пет от които са за смесен хор и една за мъжки хор. Първите две създава като диригент на хора

⁴⁵ Попов, ик. К., „В памет на Тодор Григоров – Терес“ [Popov, Ikonon K., „In Memory of Todor Grigorov – Teres“]: <http://www.bg-patriarshia.bg/news>. [Електронен ресурс, септември, 2019].

при храм „Св. Богородица – Живоприемни източник“ (кв. Подуяне) през 1985 г. След 1991 г. композира третата си св. Литургия за еднороден мъжки хор, а след тази творба отец Лашков пише четвъртата си композиция на български език, която е изпълнена в зала „България“ през 2010 г. Петата св. Литургия съставя за два хора – смесен и детски хор. Последната св. Литургия, изпълнявана и днес от смесения хор при столичния храм „Св. Троица“ (кв. Разсадника), той пише през 2015 г.

Освен че композира църковна музика, ставр. ик. Александър Лашков създава и редица хорови и солови песни, детски и оркестрални пиеси. По-значими сред тях са „Романтична увертюра“ за духов оркестър и сюитата „Музикален дневник“.

3.7. Ставр. ик. д-р Кирил Попов (1955 г.)

Ставрофорен иконом д-р Кирил Попов е роден на 5 декември 1955 г. в гр. Първомай, Пловдивска област. Произхожда от свещеническо семейство. Завършва Софийската духовна семинария „Св. Йоан Рилски“ през 1975 г. По време на обучението в духовната школа развива музикалното си дарование, като е избран от преподавателя по музика Аврам Вачев за помощник-диригент на семинарския хор. Висше богословско образование получава в Духовната академия „Св. Климент Охридски“ през 1981 г. През лятото на 1982 г. преминава курс за диригенти под ръководството на проф. Васил Арнаудов (1933–1991 г.). Същата година, по решение на Св. Синод на Българската православна църква, е изпратен като аспирант в Московската духовна академия, където специализира хорово дирижиране, индивидуално учи хармония и композиция при изтъкнатия руски композитор, музиковед и педагог Владимир Мартинов и защитава кандидатска (докторска) дисертация на тема „Развитие на осмогласието в Руската и Българската православни църкви“ (*Пути развития осмогласия в Русской и Болгарской Православных Церквях*). Две години по-късно (1984 г.), по случай дипломирането си в Московската духовна академия, изнася духовен концерт със смесения хоров състав на класа и получава отличието „Златен камертон“ (за втори път след Симеон Димитров през 1973 г., сега Български патриарх Неофит). През 1987–1988 г. преминава след-

дипломна квалификация по хорово дирижиране в Българската държавна консерватория (сега Национална музикална академия „Проф. Панчо Владигеров“) в диригентския клас на проф. Васил Арнаудов.

След завръщането си от Русия преподава източно църковно пее-не (1985–1989 г.) и хорово пее-не (1991–2000 г.) в Софийската духовна семинария „Св. Йоан Рилски“. През 1989–1990 г. работи като научен сътрудник в Църковно-историческия и архивен институт при Българската патриаршия. От 1991 г. до 2000 г. дирижира хора при катедралния храм „Св. вмчца Неделя“, а от 1986 г. е диригент на Софийския свещенически хор.

Публикува множество статии, анотации и студии на църковно-певческа и богословска тематика (в сп. „Българска музика“, „Църковен вестник“, сп. „Духовна култура“, сп. „Българско музиковедие“, сп. „Вестник КемГУКИ“ – Русия, сп. „Амвон“). Лауреат е на наши и чужди конкурси за композитори с наградени хорови творби:

„Херувимска песен“ (архиерейска) за смесен хор – 1983 г. (I-а награда на II-и конкурс за нови църковни песнопения, София – 1995 г.).

„Задостойник на Успение Богородично“ за смесен хор – 1983 г. (III-а награда на III-и конкурс за нови църковни песнопения, София – 1996 г.).

„Хвалите Господа с' небес“ за смесен хор – 1997 г. (Награда на Съюза на българските композитори и Награда за творба с най-изявена българска звучност на IV-и конкурс за нови църковни песнопения, София – 1997 г.).

„Молитва към Спасителя“ за смесен хор – 1980 г., редакция – 1998 г. (II-а награда и Награда на Съюза на българските композитори на V-и конкурс за нови църковни песнопения, София – 1999 г.). През 2013 г. е направена оркестрация за сценично изпълнение.

„Приидите поклонимся“ и „103 псалом“ за смесен хор – 2010 г. (Специална награда на Международния фестивал „Академия за православна музика“, присъдена на Първи международен конкурс за композитори „Св. Роман Сладкопевец“, Санкт Петербург, Русия – 2012 г.).

„Химн на преподобни Сергей Радонежски“ за смесен хор – 2013 г. (III-а награда и специалната награда на Св. Троицко-Сергиевата

Лавра, присъдени на Втори международен конкурс за композитори „Св. Роман Сладкопевец“, Санкт Петербург, Русия – 2014 г.).

„Пение молебное“ (11-и кондак от акатиста на св. Петър и Феврония) за смесен хор – 2015 г. Песнопението е номинирано и изпълнено на финала на Третия международен конкурс за композитори „Св. Роман Сладкопевец“, Санкт Петербург, Русия – 2016 г. като авторът е удостоен с почетен диплом.

През 2012 г. излиза сборник, с негови композиции „Православни хорови творби“. Сборникът съдържа всички части на св. Литургия, композирани за смесен състав, а също така аранжирани от самия автор за еднороден мъжки хор. В него са включени допълнителни духовни композиции като: „Молитва към Спасителя“ – за смесен хор, „Рождественска възхвала“ – за смесен и мъжки хор, „Приидите поклонимся и 103 пс.“, „Богородице Дево“, „Отче наш“ и др., също така предназначени за различни хорови състави. Сборникът „Православни хорови творби. Ч. 2“, отпечатан през 2020 г., включва множество композиции, които допълват първата част. Тук авторът посочва годината и мястото, където са композирани творбите, а на някои от тях и първото изпълнение.

Заключение

Стремежите на първите професионални български творци, които имат отношение към църковната музика, са съсредоточени около създаването на родно църковно-певческо творчество, зад което прозира идеята за осъзнаването на църковната музика не само като част от богослужебния култ, но и като естетическа ценност и изкуство. Многогласието в България прониква, от една страна, с руските войски, които носят със себе си популярните църковни обиходи и сами ги изпълняват, а от друга, то се пропагандира от редица музиканти, които се завръщат от обучение в Русия и основават хорове у нас. Като първообраз за своите творчески търсения професионалните ни композитори вземат примера, наследен от своите преподаватели в Русия. Както в Русия, така и в България центърът на композиторския интерес е св. Литургия. Това не е случайно.

В развитието на многогласната Литургия в българската музика

след Освобождението се очертават три основни течения, в които се проследява творческият устрем за изграждането на самобитна хорова литература. Първите професионални музиканти, работили в тази област, показват стремеж да запълнят църковно-песенен материал, който е необходим за църковните хорове. Повечето от литургиите възникват от потребността на конкретен хоров състав. През първите почти три десетилетия важна особеност на тези литургии е „стъкмяването“, „нареждането“ на музика от различни руски композитори. Изключение правят литургиите на Атанас Бадев, Панайот Пипков, Христо Шалдев и Петко Стайнов.

Нови характеристики в развитието на създадената вече през първия период традиция показва литургийната музика, появила се през 20-те – началото на 40-те години на XX в. На преден план излиза въпросът за индивидуалното авторско начало. Независимо че са писани за конкретен хоров състав с цел да запълнят липсата на репертоар, те са адресирани до много по-голям кръг от църковни хорове. Все по-отчетливо се проявява стремежът на авторите за създаване на ново църковно-певческо творчество на основата на националните традиции⁴⁶. Оформилите се две противоположни течения имат своите привърженици. Едната позиция, заемана от Анастас Николов и Добри Христов, се опира на „болгарский роспев“ като наследство от Средновековието, а другата цели да свърже източноцърковната песенна традиция с европейското многогласие⁴⁷. Поддръжник на тази линия е Петър Динев, който продължава примера на Атанас Бадев.

Независимо от своите първоначални позиции в началото на спора върху каква основа да бъде изградена новата църковна музика, в по-късните си опуси двамата най-видни привърженици на двете течения обръщат поглед към отричаните доскоро от тях музикални основи. Това се дължи на вече затихващия спор през 30-те г. на XX в.

Третото течение за изграждането на национална многогласна хорова литература намираме в авторската изява на Апостол Николаев-Струмски. Композираната от него Литургия носи характерис-

⁴⁶ Куюмджиев, Ю. *Многогласната литургия в българската музика* [Kuyumdzhiev, Y. *The Polyphonic Liturgy in Bulgarian Music*], с. 45.

⁴⁷ *Ibid.*

тиките и стилистиката на добре познатата му руска църковно-хорова класика от втората половина на XIX в.

Творческите решения в големите литургии за смесен хор на Добри Христов, Петър Динев и Апостол Николаев-Струмски, кулминации в еволюцията в развитието на многогласната църковно-певческа песенност, преминават рамките на функционалното предназначение и се превръщат в изкуство, художествен акт, естетическа ценност.

След деветосептемврийския преврат през 1944 г. традицията, установена в практиката, спрямо многогласната църковна музика и отношението към нея, не могат да бъдат заличени и безвъзвратно загубени. Създаването на многогласна литургична музика се свързва изключително с практическата работа на музикантите-църковници.

Не е случаен фактът, че повечето автори, които пишат такава музика, са или свещенослужители, или диригенти на хорове към определен православен храм, запознати със същността, традицията и характеристиките на многогласната ортодоксална музика в нейната изначална родствена връзка с богослужението. Литургиите на Христо Манолов несъмнено са инспирирани от дейността му на хоров диригент към църквите „Св. Богородица“ и „Св. Марина“ в Пловдив, „Св. Иван Рилски“ в Перник, „Св. Богородица“ във Варна. Ангел Попконстантинов пък пише своите обработки и авторски песнопения в пряка връзка с работата си като главен диригент на хора при патриаршеската катедрала „Св. Александър Невски“ в София, който поема след смъртта на Добри Христов (1941 г.) и ръководи цели 35 години.

Проявите както на руската православна хорова литература, така и на наследената от българските композитори традиция, могат да се проследят по-късно в творчество на Иван Петров – Йохан, Лозко Стоянов, Тодор Григоров-Терес, а също и на свещенослужители като Александър Лашков и Кирил Попов.

Композициите на българските творци в сферата на сакралната музика, и по-специално в отношението им към св. Златоустова Литургия, е великолепен пример и художествено доказателство за развитието на многогласната църковна музика. Доказателство за художествено-творческата еволюция на многогласната литургична музика у нас, еволюция, която ще продължи да се разгръща и през следващите десетилетия.

Библиография

А.К., „Хоровото пеене в храма-паметник „Св. Александър Невски“ (По случай 50 години от освещаването на храма)“, Църковен вестник, бр. 29, 1974 [А.К., „Choral Singing in the St. Alexander Nevsky Memorial Church (On the Occasion of the 50th Anniversary of the Church's Consecration)“, Church Gazette, issue 29, 1974].

Архив на Софийската духовна Семинария, Свидетелство № 543 от 03.VII. 1929 г. [Archive of the Sofia Theological Seminary, Certificate No. 543 from 03 July 1929].

Венкова, Ст. Апостол Николаев-Струмски: живот, вдъхновен от музиката, София 2016 [See more in St. Venkova, Apostol Nikolaev-Strumski: A Life Inspired by Music, Sofia, 2016 (in Bulg.)].

Гелева, В. Петър Динев и неговото църковно-хорово наследство. Пловдив, 2008 [Geleva, V. Petar Dinev and His Church Choral Legacy. Plovdiv, 2008 (in Bulg.)].

Динев, П. „Други видни църковни наши диригенти“, Църковен вестник, бр. 8 (1963) [Dinev, P. „Other Prominent Bulgarian Church Conductors“, Church Gazette, issue 8 (1963) (in Bulg.)].

Динев, П. „Други видни църковни наши диригенти“, Църковен вестник, бр. 26 (1964) [Dinev, P. „Other Prominent Bulgarian Church Conductors“, Church Gazette, issue 26 (1964) (in Bulg.)].

Динев, П. „Други видни църковни наши диригенти“, Църковен вестник, бр. 8 (1964) [Dinev, P. „Other Prominent Bulgarian Church Conductors“, Church Gazette, issue 8 (1964) (in Bulg.)].

Динев, П. Рецензия за Литургията на св. Иоан Златоуст за смесен хор от Добри Христов, БАН, фонд 16к, оп. 1, а. е. 487 [Dinev, P. Review of the Liturgy of St. John Chrysostom for Mixed Choir by Dobri Hristov, Bulgarian Academy of Sciences, Fund 16k, Inventory 1, Archival Unit 487].

Еленков, Г. Акапелната авторска музика по православни текстове в България от края на XX и началото на XXI век. Докторска дисертация, защитена на 22.04.2015 г. в НМА „Проф. Панчо Владигеров“ [Elenkov, G. Authorial A Cappella Music on Orthodox Texts in Bulgaria from the Late 20th to the Early 21st Century. Doctoral dissertation, defended on 22 April 2015 at the National Academy of Music „Prof. Pancho Vladigerov“ (in Bulg.)].

Ковачев, А. „Литургия на Свети Иоан Златоуст от Петър Динев“, Музикален преглед 17–18 (1926) [See A. Kovachev, „Liturgy of St. John Chrysostom by Petar Dinev“, Musical Review 17–18 (1926) (in Bulg.)].

Кръстев, В. Петко Стайнов, София 1957 [Krastev, V. Petko Staynov. Sofia, 1957 (in Bulg.)].

Куюмджиев, Ю. Кое е истинското българско църковно пеене? Пловдив 2011 [See also: Y. Kuyumdzhiiev, What Is the True Bulgarian Church Singing? Plovdiv, 2011 (in Bulg.)].

Куюмджиев, Ю. Многогласната Литургия в българската музика (1878 г. – 30-те години на XX в.), София 2003 [Kuyumdzhiiev, Y. The Polyphonic Liturgy in Bulgarian Music (1878 – 1930s). Sofia, 2003 (in Bulg.)].

Жития на светиите, София: Синодално издателство, 1991 [Lives of the Saints. Sofia: Synodal Publishing House, 1991 (in Bulgarian)].

Нашков, Д. „Нашето духовенство и черковното пение“, Музикален живот 18 (1931).

Николай, Макариополски епископ, „Петдесет години богословска наука в България 1923–1973“, Годишник на Духовната академия XXIV(L)/1 (1974–1975) [Nikolay, Bishop of Makariopolis. “Fifty Years of Theological Scholarship in Bulgaria 1923–1973.” Yearbook of the Theological Academy XXIV(L)/1 (1974–1975)].

Пандурски, В. „Св. Три Светители и богослужението ни“, Духовна култура, кн. 2 (1962) [Pandurski, V. “The Three Holy Hierarchs and Our Worship.” Dukhovna Kultura, no. 2 (1962) (in Bulg.)].

Пенов, Д. „Петър Динев и църковното ни пеене“, ДК, 1960, № 10 [Penov, D. “Petar Dinev and Our Church Singing,” Dukhovna Kultura, 1960, no. 10 (in Bulg.)].

Попконстантинов, А. „Влиянието на руската църковна хорова музика в развитието на църковното хорово пеене в България“, Църковен вестник, бр. 28 (1978) [Cf. also Popkonstantinov, A. “The Influence of Russian Church Choral Music on the Development of Church Choral Singing in Bulgaria,” Church Gazette, issue 28 (1978) (in Bulg.)].

Попов, ик. К., „В памет на Тодор Григоров – Терес“ [Popov, Ikonom K., “In Memory of Todor Grigorov – Teres”]: <http://www.bg-patriarshia.bg/news>. [Електронен ресурс, септември, 2019].

Служебник, София: Синодално издателство, 1985 [Hieratikon. Sofia: Synodal Publishing House, 1985 (in Church Slavonic)].

Христов, Д. „Златоустава литургия за смесен хор. Съчинения и хармонизации от Атанас Бадев“, Църковен вестник, бр. 27 (1909) [Hristov, D. “Chrysostom Liturgy for Mixed Choir. Compositions and Harmonizations by Atanas Badev,” Church Gazette, issue 27 (1909) (in Bulg.)].

Шалдев, Хр. „За нашето хорово църковно пение“, Църковен вестник, бр. 1–2 (1926) [Shaldev, Khr. “On Our Choral Church Singing,” Church Gazette, issues 1–2 (1926)].

ЦДА, ф. 1660 К, (оп.) 1, (а.е.) 16, л. 1-21а [Central State Archive (CSA), fund 1660 K, inventory 1, archival unit 16, sheets 1–21a].

Янев, Н. Христо Манолов. Документален очерк, София 2004 [Yanev, N. Hristo Manolov: A Documentary Essay. Sofia, 2004 (in Bulg.)].